

Приносът на проф. Иван Д. Шишманов към социологията на литературата

Росица Димчева

Доколкото ХХ век все още не е приключил в духовен план, можем да си признаем, че всички ние в една или друга степен се оказахме засегнати от конструктивизма на идеологическото мислене с неговата склонност към словесно теоретизиране и умуване, при което се пренебрегват съществуващите факти и не се държи сметка за дадената действителност и за нейните възможности. Това се отнася и до появилата се у нас между 1962 и 1968 г. „социологическа ерес“, която се опитва да разхлаби сталинистки догматизираното разбиране за историята. Идеята на проф. Живко Ошавков за създаване на българска школа в социологията се оказва ограничена още в зародиша си поради своеобразното съчетание на теорията на „реалния социализъм“ със структурно-функционалистката социология в САЩ. Странен на пръв поглед, този брак на идеите е удобен за нашите автори, тъй като обезпечава нужния глобален подход към обществото, който измества изучаването на самите социални субекти и на техните интереси. Става дума за концепциите на американския социолог Т. Парсънс, насочени към обезпечаване на стабилна бюрократично-техническа система в неокапиталистическото общество. Неговите идеи отговарят на един наложил се тогава в САЩ начин на мислене, съгласно който обществените структури не са само даденост, но остават по същество непроменяеми, тъй като основният проблем е как индивидът да се нагоди най-безпрепятствено към тях. Интересно е да се отбележи как марксистки ориентирани социолози във Франция като философа Анри Льофевр и привърженици на генетическия структурализъм като ученика на Г. Лукач Люсиен Голдман се оказват в много по-изгодна позиция от своите български колеги, на които се налага да поддържат установената система. Ако според първия автор структурализмът като социологическо явление е „идеология на статуквото“, то за втория такъв подход към обществените явления е „фундаментална база за развитието на един съвременен нехуманен рационализъм“.¹ Опитът на Ошавков да съедини

¹ Сrv. критиката на структурализма като социологически феномен в появилото се през 1966 г. марксистки ориентирано издание „Човекът и обществото. Интернационално списание за социологически изследвания и синтези“: **Lefebvre, H.** Claude Lévi-Strauss. – *L'Homme et la société*, No 2, p. 81; **Jonas, S.** Talcott Parsons ou le roi nu. – *Ibid.*, No 1, 1966, 55–56; **Goldmann, L.** Structuralisme, marxisme, existentialisme. – *Ibid.*, No 2. Както пояснява Голдман, касае се за „философията на едно общество, което може да подsigури минималните условия за живот

структуралния функционализъм на Парсънз с количествените изследвания на П. Лазарсфелд, т. е. да свърже теоретическата с приложната социология, също не се осъществява в своята научна чистота, защото с течение на годините нуждата от реалистична информация отстъпва на потребността от полезна информация, удобна и годна за пропаганда. Така вместо да стане фермент на общественото развитие и инструмент на социалното управление, каквото е и желанието на някои от тогавашните политически дейци, новосъздадената социологическа школа в България се оказва неспособна да открие и анализира назряващия социален колапс². Така че ако искаме да открием истински продуктивни социологически идеи у нас през втората половина на миналия век, ще трябва да ги потърсим в голямата българска сатира, защото тъкмо там се осъществява най-последователно оная еманципация на мисълта от институциите, без която е немислимо изследването на социалните феномени³. Що се отнася до социологията на литературата или по-точно до господстващите идеи в тази насока, те представят любопитен паралел към казаното за общата социология. И тук поради своята едностранчивост марксистката и формалистичната литературна теория попадат в края на краищата в една апория, чието разрешение би изисквало да се поставят в ново съотношение историческото и естетическото наблюдение. А за да се осъществи такова начинание, нужно е преди всичко да се възстанови прекъснатата традиция и да се види какво духовно наследство ни е оставила нашата наука от края на XIX и първата половина на XX век. Трябва това наследство да се осмисли и свърже с наново пробудения през 60-те години европейски интерес към социологическите проблеми⁴.

Най-продуктивният ум в интересуващата ни област е проф. Иван Шишманов, ученият, който открива щастливата формула на приобщаването ни към Европа: да се асимилират и отсеят духовните ценности на водещите европейски нации от Ренесанса до XX век, така че да отговорят на основната задача на съвременността – развитието на гражданския живот и на културноспособността на българина. През 1928 г. Шишманов публикува статията „Психосоциологичният метод в литературната история. Нужда от една нова наука: литературна социология“, отго-

и дори да подобри тези условия, но чиято тенденция е да се освободят хората от всякакво чувство за отговорност, тоест да се лишат те от размисъл, от интерес към историята и трансцендентните стойности, дори просто от смисъла (108).

² Срв. **Ошавков, Ж.** Социологията като наука. II изд. С., Наука и изкуство, 1983, 17–113; **Костов, Г.** Българската социологическа школа и съвременността. – Социологически проблеми, 1992, № 3, 133–139; **Дончев, С.** Помня го като мечтател. – Пак там, 132–133.

³ Срв. **Димчева, Р.** Българската сатира от втората половина на века като първооснова и коректив на социологията. – Краят на хилядолетието. Носталгии, раздели и надежди. С., УИ „Св. Климент Охридски“, 2000, 143–153.

⁴ **Escarpit, R.** Sociologie de la littérature (1958). 6-e édition. Vendôme, 1978; **Fügen, H. N.** Die Hauptrichtungen der Literatursoziologie und ihre Methoden. Bonn, 1964; **Goldmann, L.** Pour une sociologie du roman. Paris, 1964; George Gurvitch. The Sociology of the Theatre (1956). – Sociology of literature and Drama. Selected Readings. Ed. by Elisabeth and Tom Burns. Penguin Education, Harmondsworth Middlesex, 1973.

вор на дълго и неотклонно занимавали го проблеми⁵. Като отбелязва възникването на една многообещаваща дисциплина – литературната психология, той набляга на необходимостта от създаването на „една **специална литературна социология** като съзидателна част от нашата наука“ (II, 288). Става дума за „специална литературна социология“, което означава, че тя ще се основава върху общата социология, що се отнася до нейния метод и предмет. Но като част от литературната наука ще се съобразява с особеностите на поетическото творчество като неин обект. Тъкмо тази модификация на социологичното изследване в съгласие с една специфична духовна дейност отличава концепцията на Шишманов от тази на един днешен автор като Х. Н. Фюген, за когото литературната социология е частна дисциплина на социологията⁶.

Позовавайки се на мисълта на френския литературен историк Г. Лансон, че „всяко литературно произведение е и социално произведение“, Шишманов посочва в статията, че литературата добива значение за социолога, доколкото чрез нея се осъществяват специфични социални отношения. Никнала като индивидуален личен акт, поетическата творба е същевременно „социален акт на личността“, понеже всякога е ориентирана към една публика. Следователно „същественният характер на литературното произведение е общението между личността и публиката“ (II, 288). А това е социална ситуация, която може да се изследва социологически. Като отбелязва, че и „най-великият шедьовър предполага едно дълго социално развитие“, Шишманов разглежда сътрудничеството с публиката в няколко аспекта. На първо място „творението и на най-гениалния писател е собствено колективен продукт“, доколкото зависи от „състоянието на езика“, от годността му да служи за оръдие на „по-сложна и по-тънка поетическа мисъл“. От друга страна, тази публика трябва да „очаква“ произведението, да го „желае и да бъде в състояние да го разбере, а за това трябва да бъде подготвена от литературната традиция, от цял ред предшественици“. Но шедьовърът разчита на сътрудничество с читателската аудитория и в по-друг смисъл: „Защото книгата съдържа само онова, което публиката вижда или влага в нея. Ако публиката е сляпа, тя не вижда нищо. И често най-гениалната книга е осъдена да гние дълги години, понякога и векове по прашните лавици на библиотеките, докато друга една по-нова публика прозре и открие нейните хубости. Същото се случва и при смяната на социалните вкусове.“ И накрая „писателите се явяват като един вид сеизмографи на бъдещите социални промени: те виждат и предчувстват най-рано историческите преврати“ (II, 288–289).

Тези идеи, обогатени с една „рецептивистка естетика“, както бихме се изразили днес, сигурно ще се посрещнат с разбиране от школата в Констанц, макар тя да е възвестена 40 години по-късно⁷. Съвременни социоло-

⁵ Шишманов, Ив. Избрани съчинения. С., БАН, т. I–III, 1965–1971. Тук том II, 1966, 283–295. Нататък страниците от това издание се посочват в скоби в текста.

⁶ Fügen, H. N. Op. cit.

⁷ Литературната история като провокация към литературознанието (1967). – В: Яус, Х. Р. Исторически опит и литературна херменевтика. С., УИ „Св. Климент Охридски“, 1998.

зи на литературата биха ги подкрепили охотно, но едва ли ще излязат отвъд кръга на собствените си интереси, приковани към основните действащи лица и институции на литературната сцена. За разлика от тези тясно специализирани учени, Шишманов има пред себе си сложната задача да разработи редица области на българознанието (фолклор, етнография, народна етимология, историческа етнография и етногенез, Българско възрождане, нова българска литература) и същевременно да приобщи своя народ към няколко века духовна култура, създавана в Европа. Нещо повече, той сам носи качествата на социалния реформатор-строител, загрижен да се закрепят българската държава и българската независимост, да се формират просветени млади поколения, въоръжени със съвременни знания и проникнати от дейна любов към отечеството си. И подобно на всички големи реформатори нашият учен е убеден, че „във великата социална хигиена оптимизмът е първото условие“: „Хората не могат да се управляват, ако ги смяташ неуправляеми, не може да се усъвършенстват, ако не вярваш в прогреса, не могат да се лекуват, ако не вярваш в силата на медицината“ (III, 282). Оптимизмът у него е критически обоснован, защото навред той се стреми да извлече своите принципи не от собствените си предубеждения, а от самото естество на нещата, от фактите. И затова е антипод на всички рационалисти, които са на мнение, че „светът може да се реформира с един мах, с един декрет, с една заповед, че хилядолетни традиции нямат никакво значение в политическия строй на една държава“ (III, 279). Обектът на социологията е комплексен и тъкмо тази комплексност ограничава волята на деспота, но също и степента, до която можем да моделираме света според своите желания.

Неслучайно лекциите на проф. Шишманов по сравнителна история на европейските литератури съдържат в себе си една имплицитна социология на литературата. Тъкмо тази сравнителна дисциплина, създадена късно от литературната наука, дава по думите на Р. Ескарпи „най-голямо количество инициативи в интересуващата ни социологическа област“⁸. И ако разглежданата статия, писана в годината на смъртта на големия учен, съдържа концепцията на един неосъществен теоретически труд, то прилагането на психо-социологическия метод върху огромен литературно-исторически материал довежда до значими, актуални и днес резултати. Появата на сравнителната история на литературата Шишманов свързва с постепенното демократизиране на общество и литература от Просвещението насам, а също и с романтичните идеи за възвръщане към народното начало и за значение на поетическата традиция у непризнати нации и племена (II, 303–304). Тези тенденции в европейския духовен живот са вътрешни убеждения и на нашия учен и поради родствено отношение към Българското възрождане, чиято идеология се развива под знака на Просвещението и на Романтизма. Самата идея за такъв тип изследване, застъпвана слабо по онова време в Европа, идва у него от швейцарския професор Марк Моние, с чиито концепции той се

⁸ Escarpit, R. Op. cit., p. 10.

запознава през 1886 г. косвено – чрез лекциите на приемника му в Женева Едуард Род⁹. Подтици идват и от зниманията със сравнителния фолклор (Т. Бенфай, М. Драгоманов, А. Веселовски, Е. Тайлър, А. Ланг, Дж. Фрейзър, В. Вунт), където се прилага един по-универсален поглед върху културните явления с техните народопсихологически, литературно-исторически, митологично-религиозни или социално-исторически моменти. Шишманов е имал предвид и опита на литературни историци като Гервинус в Германия, очертал през 1835 г. развоя на немската литература във връзка с политическия момент, както и метода му да кръстосва биографски портрети, групови характеристики и очерци за духовни движения в дадена епоха, без да се дели навред естетическото от историческото изследване¹⁰. В сравнение с Род нашият учен разработва своите лекции в много по-обхватен план (8 семестъра), като включва литературите и на древния Изток. Така той постига оня широк мащаб, който му позволява да разглежда литературните явления във връзка с историята на общочовешката култура. „Аз чета, както знаете, пише той на М. Арнаудов през 1899 г., литературната история сравнително и то винаги с оглед на общите литературни епохи и течения. Мисля, че тъкмо **общите** явления в известна епоха представят най-голям интерес не само за историка, но и за демопсихолога. Тук се представят извънредно интересни проблеми, които напомнят изследванията на фолклора, но по своята широта надминават тия последните.“¹¹ Изпълнени с живи идеи, с актуални въпроси на обществената съвест, на изкуството, на културното развитие, тези лекционни курсове имат за България значението, което се отдава в Дания на културната мисия на Г. Брандес, автор, чийто труд „Главните течения в европейската литература на XX век“ (1871–1890) Шишманов добре познава.

Като остава на социалните теоретици да спорят „дали обществата трябва да се преобразуват насилствено или чрез едно медлено прогресивно движение“, Шишманов е убеден, че в литературата този спор няма място: „Революцията тук се подчинява на законите на еволюцията. Тя е невъзможна или свършва с фиаско, ако не се корени в миналото, ако не е достатъчно подготвена.“¹² Процесът на всемирното литературно разви-

⁹ Срв. писмо на Ив. Шишманов до М. Арнаудов от 6.III.1899: „Само в Швейцария аз намерих нещо подобно на сравнителна литературна история, както мене ми се иска да я разбирам. Такива бяха донегде лекциите на знаменития Mark Monier, които за жалост не сварих вече в Женева, и лекциите на Rod (тъй поне ме уверяват). Срв. също писмо на Л. Шишманова до М. Арнаудов от 5.VI.1934 г.: „В туй време (началото на 1886 г. – Р. Д.) в Женева на катедрата на Марк Моние биде назначен известният по-късно романист Едуард Род. И той преподаваше литературната история според същата система, както и неговият предшественик. Тъй като бях две години негова студентка, добре усвоих метода му, с който се запозна също моят годеник.“ – В: **Шишманов, Ив.** Литературна история на Възраждането в Италия. Под ред. на М. Арнаудов. С., 1934, XXVII.

¹⁰ За Гервинус срв. предговора на М. Арнаудов към труда на Шишманов „Литературна история на Възраждането в Италия“. Цит. съч.; X.

¹¹ Ив. Шишманов до М. Арнаудов, 6.III.1899.

¹² **Шишманов, Ив.** Литературна история на Възраждането в Италия. Цит. съч., с. 63.

тие го убеждава, че „растежът на всички литератури е обусловен на първо място от степента на асимилационната сила на народите, от способността им да образуват творчески синтези и на второ място – от количеството и качеството на възприетите чужди или свои по-стари елементи.“ И той следи това вечно влияние на една литература върху друга и то не по шаблон и в една посока, а при най-голямо разнообразие на отношенията: „Главните влияния като че ли изхождат при това поред ту от една, ту от друга страна, кръстосват се или се парализуват. И ако днес една литература служи за образец на всички други, дава им направление и модели за подражание, утре изпъква друга на нейно място. Така литературната хегемония преминава често от народ в народ.“ (III, 36). Защото „идеята за интернационализма в литературата предполага тая за националното развитие“. Едната без другата не могат да бъдат обяснени. Дори социализмът, „това иманентно всемирно учение, се вижда принуден да се приспособи към най-разните местни среди – расови, географски, икономически и други“ (III, 37). Въръжен със сравнителния метод, Шишманов може да „опипа известна закономерност на литературната еволюция, която се състои най-често в приспособяването на някои идеи и форми, изработени в една определена страна, към многобройните местни условия на другите много или малко сходни страни“. Локалните литературни течения, като „се преобръщат във всемирни, универсални, стават именно благодарение на своята еластичност, на своята способност да се видоизменяват и приспособяват, често отново локални или национални, които, от своя страна, могат да образуват извор за нови универсални течения“.¹³ Така например художествените идеи на Италианския ренесанс се приспособяват в Германия към умствено-нравственото ниво на тогавашната много по-слабо развита немска буржоазия и на престонародните немски маси, които създават Реформацията. Специфични политико-социални условия придават на Ренесанса във Франция една повече националистична насока, като подготвят френския класицизъм. Благодарение на известни различия в средата и в националните психики, Ренесансът е по-друг в Англия, Испания, Холандия, Чехия или Полша. В това вечно движение Шишманов отчита понякога „временни забавяния, дори регреси“, но общо взето тенденцията е да се създават все по-сложни, по-диференцирани, по-нови форми“. И тъкмо тази литературна миграция, тази приемственост от една страна в друга при общност на някои основни принципи откроява според Шишманов идеалната цел на изкуството – неговата велика социална роля: „Една литература, която успее да предаде носените от нея чувства и идеи на един голям брой съседни книжнини, за да се усъвършенстват и развият по-нататък, с пълно право може да се постави в реда на първостепенните социални фактори“.¹⁴

Прилагайки аналитичния и синтетичния метод, ученият скъпи за всички единични факти, без да губи широките връзки и идентичността на

¹³ Пак там, с. 2.

¹⁴ Пак там, с. 90.

основните идеи. Така той може да коригира меродавните по онова време теории на социолози, икономисти, литературни и културни историци, така че да се допълнят, нюансират и доразвият техните гледища и тълкувания. В хода на самия исторически процес влизат в общение различни социологически идеи, които иначе, взети като самостоятелни теоретически платформи, застъпват едностранчиво отделни аспекти на проблемите или взаимно се изключват. Така се формира канавата на една социология на литературата, която би могла да обобщи в цялостна теория тогавашния научен опит в разглежданата област, начинание, от което странят днешните автори, увлечени по чистата литературна социология. Имам предвид разпространените понастоящем изследвания на систематизирани статистически данни в сферата на отношенията „писател – книга – икономически, обществени и културни посредници“. Стига се дотам, че литературната социология се разграничава не само от литературната история, но и от литературната наука изобщо.

Шишманов е далеч от противници на социологическия метод като Бенедето Кроче с неговата позиция за абсолютна автономия на изкуството и с радикалното отрицание на всякаква зависимост от стопанското развитие. Но той страни и от доктринерското гледище на икономисти, слепи за пълнотата на историческия процес. С Маркс той ще признае, че не бива да се пренебрегва икономическия фактор, като реална страна на духовната творческа сила (III, 34). И той ще балансира тезата на Я. Буркхарт за тържеството на индивидуализма над средновековния универсализъм през Италианския ренесанс, като отчете ролята на политико-икономическите отношения. На друго място ще покаже например как „литературните идеи на XVIII в. се коренят дълбоко в чисто материалната култура на века“. Но тази констатация не ще му попречи да оцени високо силата на идеите: „именно литературата на тоя век е оная велика мощ, която помогна да рухне старият обществен строй; ...тя е, която подготви почвата за всички политико-социални реформи в живота на европейските народи“ (III, 34–35). Така, приемайки ролята на икономическия фактор, Шишманов я ограничава, като се предпазва да редуцира културните явления до икономически еквиваленти: „Тази роля е косвена, чрез образователния фактор, тъй като само с едничкия икономически фактор не може да се обяснят толкова сложните процеси на литературното творчество и промените на литературните епохи и вкусове, както мислят някои наивни литераристорици от лагера на историческия материализъм Келтуяла или Фриче в Русия (II, 293).“ Би било твърде печално – пише ученият на друго място, – ако отидехме ние да отрицаваме ролята и значението на идеите в генезиса и развитието на обществените процеси. Да бихме били дори крайни, наивни материалисти а ла Бюхнер, Фохт и Молешот, каквито не сме, да бихме считали идеите за продукт на материята, това пак не би ни дало право да отказваме съществуването и силата на идеите изобщо...“ Сам човек на идеите, той владее техните двигателни енергии, за да се обръща неведнъж към своите слушатели с известни национално-педагогически и национално-политически изиск-

вания. Оттук интересът към Макиавели, комуто е отделено повече място, отколкото на Петрарка, както и подчертаната симпатия към Просвещението – духовната лаборатория на всички политико-социални реформи в Европа.

Употребявайки в своите лекции термина „класа“, Шишманов не го възприема в „неговото политическо значение и тенденциозно използване за целите на една или друга партия“, нито мисли да се намесва в „научната“ или „ненаучната“ полемика за „класовото“ и „надкласовото“ изкуство, която се води между буржоазни и марксистки критици. „Литературната история няма работа с прокобения – пише той – и затова не може да каже какво би било един ден, ако биха изчезнали обществените класи (мен ми се ще да вярвам, че и тогава би имало отделни, може би даже още по-строга сплотени групи с разнообразни духовни интереси, интелектуални, морални и естетични – та и тогава би имало разни художествени, респ. литературни вкусове)“. И тъй като борави с факти, а не с хипотези или фикции, под класи разбира собствено „**разнообразните публики**, вкусовете на които се определят в значителна мяра и от принадлежността им към тая или оная по-голяма обществена група“ (II, 290–291). От това становище литературата на аристокрацията или на буржоазията означава за Шишманов „литература на известна аристократическа или буржоазна публика в една определена епоха“, което съвсем „не решава въпроса коя от тях стои по-горе“ (II, 291). Идеята за „публиката“, т. е. за литературното общество, става актуална в края на 70-те години на XX век, когато се отхвърля спекулативната зависимост между литературното произведение и дадена обществена група, за да се разбере как то функционира в границите на собствената си литературна общност¹⁵.

Свързвайки литературната еволюция със социалните феномени, Шишманов счита себе си за ученик на Иполит Тен, който по примера на социолозите-позитивисти внася идеала на естествените науки в науките за духа. Но той вижда колко сложни и несигурни са ония фактори (расата, средата и момента), смятани от френския естет за добре известни, прости и постоянни причини на явленията на културата и как те далеч не са в състояние да обяснят разнообразието на талантите в дадена епоха. И тъй като според нашия автор националностите са функция на социалния фактор, ролята на психофизическия фактор (расата) трябва да претърпи значително ограничение, особено що се отнася до европейските народи, отдавна подложени на най-разнообразни смещения. Освен това сравнителният метод, прилаган от фолклористи като Бенфай и Фрейзър, а и от самия него в студията му „Песента за мъртвия брат в поезията на балканските народи“ (1896–1897), го убеждава в правотата на неговата критика: два и повече народа, които са на една и съща фаза на своето културно и социално развитие, показват поразително сходство в своите литератури (III, 462–463). От друга страна,

¹⁵ Милчаков, Я. Социология на литературата, език и политика. Акад. изд. „Проф. М. Дринов“. С., 2001, с. 10.

щом като отделната личност колкото и да спазва единството на духа, е подложена на значителни метаморфози от раждането до смъртта, напълно е възможно един народ да промени значително своя облик според епохата, която преживява (III, 464). Що се отнася до чисто физическия фактор (почва, климат), той „действа далеч не тъй силно върху напреднали култури, отколкото върху начинаещи“ (III, 465). Според Шишманов оригиналността на Тен трябва да се търси другаде – в тезата, че „литературното произведение дава най-доброто понятие за неговия автор и за средата на тоя автор и че затова всяка критика трябва да изхожда от анализ на произведението“ (II, 305). Но и този метод следва да се прилага частично, напр. при Монтескьо, чийто живот не представлява сложен проблем и критиката може да се ограничи с анализ на готовата творба. Но ако се пристъпи към анализ на Волтер, ще е нужна биографичната критика на Сент Бъов.

Ограничавайки и допълвайки така факторите на Тен, Шишманов поставя на първо място социалния фактор, който в неговото виждане се разпада на многобройни други подфактори (икономически, политически, юридически, семеен, великосветски, религиозен, морален, научен, художествен), което е в съгласие с комплексния характер на хуманитарното знание. За разлика от Тен, този „поет на детерминизма“ по думите на Жюл Льометр, Шишманов обръща внимание на чисто духовните двигатели на прогреса, на личността с всичко индивидуално и субективно, отразено в нейното творчество: „Личността не е нито всемогъща, нито обаче абсолютно безсилна. Тя е въпреки научния детерминизъм доволно могъща да даде колорит, темп и направление на историческите процеси и да ускори тяхното развитие, обаче само там, където почвата е благоприятна за едно въздействие“ (III, 242). И неслучайно нашият автор е привлечен от Жан-Мари Гийо, който развива социологията на литературата по един много дълбок и адекватен на изкуството начин, останал неоползотворен от по-късната социологическа мисъл. Докато религията и метафизиката се стараят да постигнат социалното единство чрез разума, а етиката – чрез волята, изкуството се намесва там, където цари най-голямо разнообразие – в сложния свят на чувствата. Не тенденциозната поезия, а най-пълната и възвишена естетическа емоция има социален характер, защото тя разширява нашия живот за едно по-всеобхватно битие. „Великата тайна на изкуството е, пише Гийо, че може да ни накара да чувстваме по един и същи начин“. По-високите чувства са по-силни и по-социални, поради което геният изпълнява една велика социална мисия¹⁶. С цялото благородство на своята натура Шишманов откликва на тази идея, за да я потърси и изживее във взаимното оплодяване на отделните култури, защото „колкото по-широка е областта, в която се упражнява влиянието на една литература, толкова нейната стойност ще е по-голяма“.¹⁷

¹⁶ Guyau, J.-M. L'art au point de vue sociologique. Paris, 1901, p. 21.

¹⁷ Шишманов, Ив. Цит. съч., 89–90.

Като осмислена памет на народите и на човечеството лекциите на проф. Иван Шишманов носят неизчерпаемо богатство от идеи, които трудно могат да бъдат обхванати от едно изложение: наброски върху една социология на литературните родове (особено на романа, драмата и театъра); върху социология на литературната критика (ограничаването на догматическата критика заедно с демократизацията на европейските общества); върху значението на децентрализацията на литературните огнища в една страна; върху идеята за литературните поколения, намерила по-късно своята социологическа интерпретация у Албер Тибодет (1937 г.) и у Анри Пейр (1948 г.).¹⁸ Не могат да не бъдат споменати и тревожните предупреждения за надигащата се диктатура в Европа, и мъдрите съвети към всички лекомислени привърженици на социалните експерименти: „Висши политико-обществени форми не се постигат и с най-насилствени средства, когато почвата за тях не е подготвена или даже съвсем липсва. Жал е само, че неподготвени и рисковани обществени експерименти струват обикновено много скъпо и внасят разочарование и униение за дълго време, което е може би най-лошото“ (III, 242).

¹⁸ **Thibaudet, A.** Histoire de la littérature française de 1780 a nos jours. Paris, 1937; **Peyre, H.** Les générations littéraires. Paris, 1948.